

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาของชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาป่า เพื่อศึกษาถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน และกระบวนการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่า ผู้ศึกษาได้กำหนดพื้นที่ทำการศึกษาคือ ป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษาโดยวิธีการศึกษาจากเอกสาร และการศึกษาภาคสนามโดยการเก็บข้อมูลด้วยตัวเองด้วยวิธีการสัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง พูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสำรวจ และนำเสนอผลการศึกษาในลักษณะของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์และประเด็นปัญหาที่ทำการศึกษาดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

สรุปผลการศึกษา

Rajabhat Mahasarakham University

ผลการศึกษาพบว่า ป่าโคกใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 4,266 ไร่ เป็นป่าสาธารณประโยชน์ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลโคกสีทองกลาง 2 หมู่บ้าน คือ บ้านโคกแปะ บ้านบุรพาพัฒนา ตำบลหวาย 2 หมู่บ้าน คือ บ้านหนองโง้ง บ้านมะแซว ตำบลแคน 8 หมู่บ้าน คือ บ้านตาแย บ้านแวงชัย บ้านหนองโจด บ้านโคกสะอาด บ้านโคกกลาง บ้านเขวาสี บ้านแคน บ้านแคนเหนือ ตำบลหนองแสง 5 หมู่บ้าน คือ บ้านปลาบู่ บ้านโลกยาง บ้านหนองเดิน บ้านกระยอม บ้านเดินคำ ตำบลดงใหญ่ มี 3 หมู่บ้าน คือ บ้านดอนหัน บ้านดอนเจริญ บ้านดงใหญ่ ป่าโคกใหญ่อยู่ในความดูแลของสำนักงานที่ดินจังหวัดมหาสารคาม สาขาอำเภอวาปีปทุม

องค์กรอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้าน เพื่อคัดค้านการบุกรุกทำลายป่าไม้ของผู้ที่มีที่ดินติดกับผืนป่า และนายทุน เพื่อรักษาป่าที่ชาวบ้านได้อาศัยเข้าไปใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งอาหาร หาไม้ฟืน และเลี้ยงสัตว์ ในปี พ.ศ. 2533 ได้รวมตัวกันเพื่อคัดค้านการทำนาเกลือที่อำเภอบรบือ อำเภอวาปีปทุม และอำเภอนาดูน กระทรวงมหาดไทยได้สั่งยุติการทำนาเกลือ จนถึง พ.ศ. 2534 เริ่มรวมตัวกันเพื่อคัดค้านการทำลายป่าโคกใหญ่ โดยกลุ่มผู้นำที่สำคัญ ได้แก่ นายบุญเรือง ยางเครือ ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองโง้งในขณะนั้น

และในปี พ.ศ. 2535 ได้จัดตั้งองค์กรในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ขึ้น โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชน คือ องค์กรนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา ได้ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณร่วมกับผู้นำท้องถิ่น สถาบันราชภัฏมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้ประชุมตกลงกันและเดินทางไปศึกษาดูงานโดยกลุ่มผู้นำชาวบ้าน การศึกษาดูงานมีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกผู้นำและชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของป่า และให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่า โดยมีผู้นำที่เสียสละ ตั้งใจในการทำงานเพื่อชุมชน ในการทำกิจกรรมของกลุ่มช่วงแรกก็ประสบกับปัญหามากมาย เช่น การไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน การไม่มีสิทธิ์และอำนาจในการจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ แกนนำของกลุ่มจึงนำแผนการอนุรักษ์ป่าเข้าเป็นแผนงานในสภาตำบล มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่ม ซึ่งเป็นตัวแทนจากชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านและจากสมาชิกของกลุ่มอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ จึงเกิดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าดังนี้

1. การสำรวจพื้นที่ป่า
2. กอรรณรังค์ประชาสัมพันธ์มหาสารคาม

3. การตรวจป่า

4. การดับไฟป่า
 5. การปลูกป่า
 6. การกำหนดระเบียบว่าด้วยการรักษาป่า
 7. กิจกรรมที่ประยุกต์มาจากพิธีกรรมทางศาสนา คือการบวชต้นไม้ การสืบชะตาป่า การทอดผ้าป่าต้นไม้
 8. กิจกรรมที่มาจากในรูปของความเชื่อ เช่น ป่าดอนปู่ตา ป่าวัดป่า และป่าช้า
- กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้าน ได้เกิดการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ของตนเอง โดยการสังเกตสภาพธรรมชาติ การได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ บางกิจกรรมเกิดจากการได้เรียนรู้จากภายนอกโดยมีผู้อื่นถ่ายทอดให้ บางกิจกรรมเกิดจากการประยุกต์เอาประเพณีทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมทั้งหมดมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน

ผลของการทำกิจกรรมของการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ทำให้ป่าฟื้นตัวขึ้นมามาก สังเกตได้จากสภาพป่าที่เคยมีสภาพโปร่งกลีบกลายเป็นป่าทึบที่ต้นไม้กำลังเจริญเติบโต พบสัตว์ป่าเล็ก ๆ จำนวนมาก สิ่งสำคัญคือ ชาวบ้านเกิดความเข้าใจในการอนุรักษ์ป่าและเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าด้วย นอกจากนี้ยังได้ขยายเครือข่ายการรักษาป่าไปยังกลุ่มอื่น

ด้วยเพื่อสร้างแนวคิดในการอนุรักษ์ป่า โดยก่อตั้งเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่ามีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับนโยบาย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในเรื่องของงบประมาณที่จะช่วยกันในการดำเนินงานในการอนุรักษ์และพัฒนาป่า

การดำเนินงานของกลุ่มอนุรักษ์ที่ผ่านมา ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานของรัฐ ในด้านงบประมาณ การจัดสัมมนา การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมเทคนิควิธีการต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในการรักษาป่า การประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ

การอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่สามารถแยกออกได้เป็น 3 มิติ ตามกรอบแนวความคิดและทฤษฎีดังรายละเอียดต่อไปนี้

เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า ทำให้พบองค์ความรู้ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ของมิติทั้ง 3 ด้าน ดังนี้

1. องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ โดยผ่านกระบวนการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งพบความสัมพันธ์ 2 ด้าน คือ

1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในแง่ของการใช้อำนาจ พบว่าองค์กรชาวบ้านได้ใช้รูปแบบขององค์กรที่เป็นทางการ คือ สภาตำบลเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าด้วยการบรรจุแผนงานด้านการอนุรักษ์ป่าไว้ในแผนพัฒนาตำบล มีการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าร่วมกับชาวบ้าน ประกาศใช้ระเบียบในการอนุรักษ์ป่า โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการออกระเบียบดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า กลุ่มอนุรักษ์ป่าได้ใช้อำนาจผ่านระเบียบในการรักษาป่าที่ยึดหลักเพื่อการยังชีพมากกว่าเพื่อการค้าขาย เป็นแนวทางให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างทัดเทียมกัน และไม่เกินขอบเขตที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา

1.2 ความสัมพันธ์ในแง่ของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน จากการทำป่าไม้ถูกทำลายและได้เกิดกลุ่มผู้นำในการอนุรักษ์ป่าขึ้น และกลุ่มผู้นำได้ดึงเอาชาวบ้านที่มีที่ดินติดกับผืนป่า และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านรอบป่า เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วม ด้วยการไปศึกษาดูงาน การประชุมสัญจรไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ เนื่องจากเล็งเห็นว่า ชาวบ้านจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า เป็นสิ่งที่แสดง

ให้เห็นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชาวบ้านด้วยตนเองและกลุ่มผู้นำ ทั้งยังเป็นการลดความขัดแย้ง สร้างพลังความร่วมมือเพื่อจัดการกับปัญหา

2. องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ พบว่ากิจกรรมและระเบียบในการรักษาป่า ได้ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ และเกิดการเรียนรู้ที่จะช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ของชุมชน เพราะชาวบ้านได้ใช้ผลผลิตจากป่าในการบริโภค และยังสามารถนำไปขายเพื่อสร้างเสริมรายได้ให้กับครอบครัว อีกทั้งยังได้ช่วยกันดูแลสอดส่องผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเกินขอบเขตที่ระเบียบกำหนดไว้ เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพย์สินของส่วนรวมอย่างเหมาะสมและเป็นธรรมต่อทั้งธรรมชาติ ต่อชาวบ้าน และต่อชุมชน จากความเป็นอยู่ที่ดีต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับธรรมชาติส่งผลให้ระบบนิเวศมีความสมดุล

3. องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อพบว่า ชาวบ้านได้ประยุกต์ประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคนมาปรับเปลี่ยนเป็นพิธีกรรม เพื่อใช้ในการอนุรักษ์ป่า โดยพิธีกรรมดังกล่าวจะผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีกับพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีพื้นฐานมาจากการอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ การนำเอาคุณค่าของทั้งสองมารวมกัน ทำให้ป่ามีความศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมจึงมีคุณค่าและพลังในการอนุรักษ์ ดังนั้นการทำพิธีกรรมเพื่ออนุรักษ์จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ และจิตสำนึกให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม โดยใช้พิธีกรรมเป็นสื่อ เพื่อนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า

อภิปรายผล

1. ปัญหาในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่

1.1 ลักษณะของปัญหา

จากการศึกษาพบว่าปัญหาในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ปัญหาการทำลายป่าที่เกิดจากชาวบ้านรอบผืนป่า และปัญหาที่เกิดจากการดำเนินงานและการจัดการป่าที่เกิดจากตัวชาวบ้านเอง คณะกรรมการดำเนินงานเครือข่ายป่าโคกใหญ่และองค์กรภายนอกที่เข้าไปส่งเสริมดังนี้

1.1.1 ปัญหาการทำลายป่า ได้แก่ การลักลอบตัดไม้เพื่อนำมาสร้างบ้านเรือนในอดีต และใช้ไม้เพื่อเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม การเผาถ่าน การหักล้างถางพงเพื่อเพิ่ม

พื้นที่การเพาะปลูกตามนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ เมื่อรัฐดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ที่ส่งเสริมให้ราษฎรปลูกพืชไร่ ได้แก่ ปอ มันสำปะหลัง นอกจากนั้นก็เกิดจากความประมาทเลินเล่อของชาวบ้านที่เข้าไปเก็บหาของป่าและจุดไฟเผาป่าเพื่อล่าสัตว์บางชนิด ทำให้ไฟลุกลามการตัดไม้เพื่อใช้สอยในครัวเรือน เช่น ทำอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาการทำลายป่า

1.1.2 ปัญหาที่เกิดจากการดำเนินงานและการจัดการป่า ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากชาวบ้าน เนื่องจากไม่เข้าใจและรู้ถึงประโยชน์ของป่าไม้ มีการบุกรุกป่าเพื่อเอาเป็นของตัวเอง และไม่ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ปัญหาที่เกิดจากคณะกรรมการดำเนินงาน ส่วนใหญ่เป็นผู้นำหมู่บ้านที่มีอายุมากและมีงานหลายด้านที่ต้องรับผิดชอบทำให้ขาดการประสานงานกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งกับกลุ่มผู้นำด้วยตนเองกับชาวบ้าน หรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการไม่มีอำนาจในการจับกุมผู้กระทำความผิดอีกปัญหาหนึ่งที่เกิดจากการดำเนินการคือ ปัญหาที่เกิดจากองค์กรภายนอกที่เข้าไปส่งเสริม เนื่องจากมีเจ้าหน้าที่จำนวนน้อย ไม่สามารถเตรียมองค์กรชาวบ้านในการบริหารจัดการ และสร้างความตระหนักในเรื่องความสำคัญของการอนุรักษ์ป่า ให้เกิดกับชาวบ้านได้อย่างเต็มที่ ทำให้การประสานความร่วมมือระดับชาวบ้านในระดับลึกยังไม่เกิดขึ้นเท่าที่ควร

1.2 แนวทางแก้ไขปัญหาการอนุรักษ์และพัฒนาป่า แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1.2.1 ด้านผู้นำในการอนุรักษ์ป่า ได้ดำเนินการแก้ปัญหาในรูปแบบต่าง ๆ เริ่มจากการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ในเรื่องการอนุรักษ์ การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิด การสร้างระเบียบร่วมกันของชุมชน การควบคุมการบังคับใช้กฎระเบียบ การจัดตั้งเครือข่ายในการอนุรักษ์ป่าเพื่อประสานความร่วมมือระหว่างชุมชน

1.2.2 ด้านองค์กรภายนอกที่เข้าไปส่งเสริม ได้สนับสนุนในเรื่องงบประมาณในการจัดการ การเดินทางไปศึกษาดูงาน และเป็นพี่ปรึกษาในการจัดตั้งและการใช้กฎระเบียบ กติการ่วมกันของชุมชน

2. ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่มี 2 ลักษณะ คือ

2.1 ลักษณะที่เป็นความรู้ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหาคือ การจัดการป่าโดยชาวบ้าน จะช่วยกันดูแลและเข้าไปใช้ประโยชน์ มีระบบการใช้ที่สอดคล้องกับแบบแผนการดำเนินชีวิต สภาพแวดล้อม ความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน มีองค์กรชุมชน คือ องค์กรเครือข่ายป่าโคกใหญ่กับชาวบ้านเป็นผู้ดูแลรักษา ดังนั้นป่าโคกใหญ่จึงเป็นวิธีการดูแลรักษา การใช้ประโยชน์และการสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับป่าที่ยึดหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่า การใช้ประโยชน์จากป่าพบว่า มีการกำหนดระเบียบในการรักษาป่าที่เป็นลายลักษณ์อักษร การสร้างเสริมความอุดมสมบูรณ์ให้กับป่าก็พบว่า มีการปลูกป่าเสริมเพื่อตั้งให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วม เป็นการปรับพฤติกรรมของชาวบ้านให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และเห็นความสำคัญของป่า ส่งผลให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสม

2.2 ลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมที่กลุ่มเครือข่ายป่าโคกใหญ่ได้นำมาใช้ คือ การประยุกต์ประเพณีทางศาสนาเป็นพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์ที่แสดงออกถึงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี เช่น การบวชต้นไม้ การสืบชะตาป่า การทอดผ้าป่าต้นไม้ การรักษาป่าดอนปู่ตา ป่าวัดป่า ป่าช้า พิธีกรรมในการอนุรักษ์จึงเป็นเครื่องมือหรือวิธีการในการอนุรักษ์ป่า โดยการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อให้คนกับธรรมชาติอยู่ด้วยกันอย่างสมดุลในระบบนิเวศ โดยการแสดงความเคารพต่อคุณค่าดั้งเดิม เป็นการปรับเปลี่ยนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับคนและผีให้มาทำหน้าที่และบทบาทเพื่อการอนุรักษ์ ได้แก่ การเช่นสรวงดอนปู่ตาเพื่อให้ยูงยืนเป็นสุข พิธีกรรมดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกที่ดี เพราะเชื่อว่าผีดอนปู่ตา คือผีบรรพบุรุษจะช่วยคุ้มครองและดูแลรักษาต้นไม้ การบวชต้นไม้เพื่อรักษาต้นไม้ที่มียูงไม่ให้ถูกตัดฟัน โดยใช้กุศโลบายของการบวชพระมาใช้ คือนำเอาจิวรหมให้ต้นไม้เป็นการบอกกล่าว ว่า ต้นไม้นั้นเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ มีเทวดารักษาอยู่ ดังนั้นการบวชต้นไม้จึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงคุณค่าของการประยุกต์พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาใช้ในการอนุรักษ์ป่า เพื่อยับยั้งการตัดไม้และรักษาต้นไม้ให้คงอยู่

บทบาทของพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่า

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าพบว่า พิธีกรรมมีบทบาทสำคัญต่อพฤติกรรมมนุษย์ ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. บทบาทในการปลูกฝังพฤติกรรมด้านจริยธรรม จากการทำพิธีด้านการอนุรักษ์ที่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงออกถึงความเคารพธรรมชาติ และ

สิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การไม่เบียดเบียน การไม่ โลกมากต่อธรรมชาติ พิธีกรรมที่แสดงออกมาจึงช่วยขัดเกลาพฤติกรรม และจิตใจคนให้ อ่อนโยน ลดความโลภ โกรธ หลง ทั้งต่อมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ

2. บทบาทในการสร้างความสมดุลของระบบนิเวศ จากการนำเอาความเชื่อเรื่อง ผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านมาผสมผสานกับความเชื่อ ในหลักธรรมคำสอนของศาสนา พุทธเป็นกุศโลบายในการรักษาป่า ถือเป็น การแสดงความเคารพต่อธรรมชาติที่ชาวบ้านได้ใช้ ประโยชน์เกิดเป็นระบบความสัมพันธ์ และจิตสำนึกที่จะต้องมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเหมาะสม และมีบทบาททำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศน์ที่มนุษย์และสิ่งอื่น ๆ ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

3. บทบาทในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ การทำพิธีด้านการอนุรักษ์ ชาวบ้านที่เข้ามาร่วมในพิธีกรรม ได้ถูกกระตุ้นให้เกิดความตระหนักต่อความสำคัญของ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาของชาวบ้านเป็นพื้นฐาน

3. กระบวนการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ มีขั้นตอน ดังนี้

3.1 การเรียนรู้ พบว่า ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ด้วยตัวเองจากประสบการณ์ ความรู้ที่ได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและการอยู่ ร่วมกันในชุมชน รวมทั้งการนับถือศาสนาพุทธ และเชื่อในอำนาจผีसाงเทวดา และมี บรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้จากภายนอกโดยการศึกษา ดูงาน อบรม สัมมนา กับหน่วยงานอื่น เพราะเป็นการเปิดโลกทัศน์ และนำมาปรับปรุงใช้กับชุมชนของตนเอง

3.2 การสั่งสมความรู้ พบว่า การสั่งสมความรู้ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้มา โดยมีผู้อื่นถ่ายทอดให้ในรูปวัฒนธรรม ประเพณี การเล่าเรื่องราวให้ ลูกหลานฟังไม่มีการจดบันทึกเรื่องราวหรือเก็บรวบรวมไว้ แต่จะนำมาปรับใช้ให้เข้ากับเงื่อนไข ทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อม

3.3 การถ่ายทอดและการกระจายความรู้ ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ พบว่า มีการกระจายความรู้ ให้กับชาวบ้านรอบผืนป่าและหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อสร้าง การเรียนรู้ และสื่อความหมายให้ชาวบ้านเข้าใจ และเห็นคุณค่าของความรู้ การถ่ายทอด ในรูปแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่า การประกอบพิธีกรรมที่อาศัย ความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี เพื่อให้ชาวบ้านได้เห็น ได้ยิน ได้รับรู้ใน

คุณค่าของเนื้อหาของพิธีกรรม การถ่ายทอดในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การสร้างกฎระเบียบร่วมกันของชุมชน ที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนด คณะกรรมการ เป็นผู้ประกาศใช้และเผยแพร่แก่ชาวบ้าน เพื่อใช้เป็นข้อกำหนดพฤติกรรมของชาวบ้าน

3.4 การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ พบว่า ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนความรู้หรือภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน ให้กลายมาเป็นความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ปรับเปลี่ยนบทบาทขององค์กรในท้องถิ่นให้มีสิทธิในการดูแลรักษาป่าเพิ่มขึ้น เช่น ให้องค์การบริหารส่วนตำบลในท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาป่ามากขึ้น

ผลจากการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ที่ได้จากการศึกษามีประเด็นที่น่าสนใจที่จะนำมาอภิปรายเพื่อตอบข้อคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ ดังนี้

ประเด็นที่ 1 เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า มีองค์ความรู้ที่แสดงความสัมพันธ์ 3 ด้าน คือ (1) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (2) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (3) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า สอดคล้องกับแนวความคิดของ สหัชยา วิเศษ (2540 : บทคัดย่อ) ที่กล่าวว่า เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ได้แก่ องค์ความรู้ ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และองค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ โดยผ่านกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมที่ประยุกต์เอาประเพณีทางพระพุทธศาสนา โดยมีแนวความคิดในการอนุรักษ์ คือ ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่า โดยใช้กิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และระบบนิเวศของชุมชน เป็นวิธีการกระตุ้นหรือชี้ให้ชาวบ้านตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกและหันมาช่วยกันในการรักษาป่ามากขึ้น

ประเด็นที่ 2 ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่มี 2 ลักษณะ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ สหัชยา วิเศษ (2540 : บทคัดย่อ) ที่กล่าวว่าลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นความรู้ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน ที่มีรากฐานมาจากการสังเกตสภาพแวดล้อมและการใช้

ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม คือ ปรับเปลี่ยนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับคนมาทำหน้าที่ และบทบาทเพื่อการอนุรักษ์

ประเด็นที่ 3 การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์ป่า ผลการศึกษาพบว่า มีขั้นตอนดังนี้

1. การเรียนรู้
2. การสั่งสมความรู้
3. การถ่ายทอดและการกระจายความรู้
4. การปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้ความรู้

ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ สหทยา วิเศษ (2540 : บทคัดย่อ) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจาก ความรู้ ประสบการณ์และเกิดจากกิจกรรม ที่ประยุกต์ประเพณีทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวความคิดของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2538 : 1) และปรภรณ์ จริงสูงเนิน (2536 : 6) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต และเกิดจากการเรียนรู้ของชาวบ้าน ในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง สรุปบทเรียนจาก ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับเทคโนโลยีจากภายนอก และเกิดจากการสั่งสมความรู้ เกิดขึ้นจากการเรียนรู้โดยมีเหตุผล 2 ประการ คือ การสั่งสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่ง คือ มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกสะสมไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ประเด็นที่ 4 กิจกรรมที่ชาวบ้านกระทำในการถ่ายทอดความรู้ที่แสดงออกมา เพื่อเป็นการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่านั้น มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน ซึ่งผลการศึกษาสอดคล้องกับข้อคิดเห็นของเสรี พงศ์พิศ (2529 : 28) ซึ่งกล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นเรื่องของชาวบ้านรุ่นหนึ่ง ถ่ายทอดไปสู่ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การละเล่น การเล่านิทาน พิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น และสอดคล้องกับแนวความคิดของสุรพงษ์ จวีภักดิ์

(2541 : บทคัดย่อ) ที่ว่าชาวบ้านมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม กฎ ข้อบังคับ

ประเด็นที่ 5 การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านที่อาศัยระบบความเชื่อเรื่องผี และพระพุทธศาสนาเป็นกลไกสำคัญ ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของชาวบ้าน สอดคล้องกับแนวคิดของวิญทร์ จัรัสพันธุ์ (2535 : บทคัดย่อ) ที่ว่าการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังองค์กรทางสังคมเป็นหลักในการจัดการ โดยมีระเบียบที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในเชิงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการจัดการเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชนและการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ และยังสอดคล้องกับแนวคิดของซูพักตร์ สุทธิสา และคณะ (2538 : บทคัดย่อ) ที่ว่าการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยแนวคิดอนุรักษ์ที่เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน ในเรื่องเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ โดยเฉพาะผีปู่ตา ที่เชื่อว่าจะคอยดูแลรักษาและช่วยปกป้องผืนป่าจากการถูกทำลาย ส่วนอีกแนวคิดหนึ่ง คือ วิธีการอนุรักษ์แบบพลังองค์กรทางสังคมที่อาศัยพลังของกลุ่มชาวบ้าน เป็นกลไกสำคัญในการจัดการดูแลรักษาป่า นอกจากนี้ก็สอดคล้องกับแนวคิดของมงคล ด้านธานินทร์ (2536 : 168) พบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนมีเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดการดำรงอยู่ ได้แก่ ลักษณะความเป็นป่าชุมชนดั้งเดิม ชุมชนจะมีวัฒนธรรม ความเชื่อเกี่ยวกับป่าที่สืบทอดกันมาค่อนข้างชัดเจน และมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านใช้ระบบผลิตและระบบการดำรงชีวิตแบบพึ่งพิงป่า โดยยึดหลักการอนุรักษ์การพึ่งพาอาศัย การเคารพ การนับถือ ความกลัว และการสำนึกบุญคุณ

ประเด็นที่ 6 สาเหตุของการทำลายทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่สนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้ส่งผลต่อการทำลายป่าไม้เพื่อเพิ่มผลผลิต และขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเกลินี จอมเกาะ (2540 : บทคัดย่อ) พบว่าปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า คือ ความต้องการพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิต โครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ การขยายตัวและการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าอย่างอิสระ ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรม การใช้ประโยชน์จากป่าจึงมีปริมาณที่ลดลง และยังสอดคล้องกับแนวคิดของธัญวัฒน์ นันทธนานิซ (2538 : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาสาเหตุที่นำไปสู่พฤติกรรมที่ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรป่าไม้มีสาเหตุที่สำคัญ 3 ประการ คือ ขาดสำนึกความเป็นชุมชน ขาดความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการที่มี

ประสิทธิภาพ และขาดความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยมีกลยุทธ์ในการดำเนินงาน เพื่อสร้างจิตสำนึก และการพัฒนาภูมิปัญญาของประชาชน เพื่อการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาชาวบ้านและการมีส่วนร่วม การรับรู้ข้อมูลข่าวสารมี ความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษา เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม พบว่า เกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มคนในระดับผู้นำ หมู่บ้านที่มีความสนใจเรื่องป่า เนื่องจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คือ การร่วมกันคัดค้าน การทำนาเกลือในอำเภอบรบือ อำเภอนาดูน อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เพราะมี การตัดไม้ในป่าโคกใหญ่เพื่อเป็นเชื้อเพลิงในการต้มเกลือ จึงเกิดการรวมตัวกันขึ้นและ พยายามดึงเอาชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมอนุรักษ์ป่า ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การประชาสัมพันธ์โดยใช้สื่อพื้นบ้าน เช่น หมอลำ คำขวัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ป่าไม้ การสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวผู้นำหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านเห็นด้วยกับแนวคิด การอนุรักษ์ป่า มีการขอความร่วมมือสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ในเรื่องของงบประมาณ การศึกษาดูงาน ทำให้ชาวบ้านเห็นความเข้มแข็ง และเสียสละของผู้นำ และเข้าร่วมเป็น ผู้อนุรักษ์ป่า

การเรียนรู้ของชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่านั้น เกิดจากการเรียนรู้ของ ชาวบ้านจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตรง และเกิดจากการเรียนรู้จากภายนอก โดย การศึกษาดูงาน การพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับบุคคลและหน่วยงานอื่น ๆ และนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนตัวเองโดยคำนึงถึง ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชนนำมาถ่ายทอดให้กับชุมชน และลูกหลานในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมและเกิดความสามัคคีในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ที่เครือข่ายได้จัด ขึ้นเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กร ตลอดจนการถ่ายทอดและสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่น เพื่อเป็นการเผยแพร่การดำเนินงานขององค์กรสู่สายตาของบุคคลภายนอกชุมชน และสร้าง ความร่วมมือกับองค์กรอื่น ๆ ด้วย

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลการศึกษาในเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคามในครั้งนี้ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะแนวทางที่จะนำภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่มาใช้ในงานพัฒนาชุมชน โดยเสนอให้แก่หน่วยงานของรัฐทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ ในระดับนโยบายจะต้องให้องค์กรชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย เพื่อให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น และนักพัฒนาควรที่จะเข้าใจสภาพสังคมและวัฒนธรรม สถานการณ์ปัจจุบัน ปัญหาของชุมชนเพื่อให้ตัวแทนของชุมชนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนาเป็นผู้ให้การสนับสนุนทางด้านวิชาการ และประสานงานด้านงบประมาณ เทคนิควิธีการ และส่งเสริมให้ป่าเป็นสถานที่ศึกษาดูงาน และเรียนรู้เกี่ยวกับพืชพรรณรวมทั้งสมุนไพรต่าง ๆ เพื่อช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้จากการส่งเสริมให้ปลูกพืชสมุนไพรและหาตลาด เพื่อรองรับผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ส่วนองค์กรชุมชนควรจะรวมตัวกันเป็นเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งเพื่อสร้างพลังต่อรองกับกลุ่มต่าง ๆ ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนควรจะนำเสนอข้อมูล หรือปัญหาของชุมชนเพื่อให้สาธารณชนได้รับทราบ และพยายามสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับชุมชน เช่น การฝึกอบรม ศึกษาดูงาน การสัมมนา เป็นต้น สถานศึกษาที่อยู่ในเครือข่ายป่าโคกใหญ่ ควรจะมีการศึกษาและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ามาบูรณาการกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ของชุมชน

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ว่ามีกลุ่มหรือองค์กรใดบ้าง มีการใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างไรที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของคนในชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าอย่างไรทั้งในแง่สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยา รวมถึงปัญหาและอุปสรรค เพื่อจะได้เห็นภาพรวมของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของจังหวัดมหาสารคาม

2. ควรได้มีการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่า ขององค์กรชุมชนอื่น เพื่อจะได้เห็นความหลากหลายขององค์ความรู้ ในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และนำไปปรับใช้กับชุมชนอื่น ๆ ที่มีสภาพคล้ายคลึงกัน